

Professor Jakub Zdzisław Lichanski

**Offices: University of Warsaw, Faculty of Polish Studies, Study Group of Research of the History, Theory of Rhetoric and Popular Literature and Culture
Book Collection of the Lichanscy Family / Biblioteka rodziny Lichanskich
Editor-in-Chief FORUM ARTIS RHETORICAE**

ORCID 0000-0002-1943-5069, Full member of the *SOCIETATIS SCIENTIARUM VARSAVIENSIS*; Home: 01-903 WARSZAWA, ul. Marii Dąbrowskiej 5 m.121, e-mail: zjlichan@uw.edu.pl ; jakub.z.lichanski@gmail.com

RECENZJA rozprawy doktorskiej mgr Adama Stepnowskiego

SZUND – ZJAWISKO POPULARNEJ LITERATURY JIDYSZ A MODERNIZACJA SPOŁECZNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W EUROPIE WSCHODNIEJ (OD 1860 DO 1914)

napisanej pod kierunkiem dr hab. Joanny Degler

Rozprawa doktorska mgr Adama Stepnowskiego dotyczy tematu, który, jak wskazuje choćby tytuł, dotyczy zagadnienia ważkiego nie tylko dla badań nad literaturą, *resp.* kulturą popularną, ale dla zrozumienia daleko szerszego zjawiska, jakim było zagadnienie *modernizacji społeczności żydowskiej w Europie Wschodniej w latach pomiędzy latami 1860 a 1914*. Mamy zatem dwie kwestie, z których jedna – szund a/i literatura popularna jest problemem odrębnym i szalenie ważkim (bo słabo przebadanym), a drugim – jest problem przemian, jakie zaszły w obrębie społeczności żydowskiej w Europie Wschodniej.

Już z tych powodów praca jest ważna i cenna – to trzeba od razu podkreślić – bowiem samo zjawisko szundu jest szalenie interesujące, a kwestie przemian społeczności żydowskiej Europy Wschodniej (de facto zniszczonej w latach 1939-1945) to kwestia, która wciąż wymaga nowych badań. Pozornie ta druga kwestia ma sporą literaturę przedmiotu, jednak ponieważ dla Autora jest tłem, na którym umieszcza swój przedmiot badań, musiał on ją i opisać, i ukazać zarazem jak owe przemiany wpłynęły na ukształtowanie się tak zaskakującego zjawiska jak popularnej literatury jidysz. Nim przedstawię dalsze uwagi powiem od razu, że oba zadania Autor ujął w sposób bardzo dobry. Już samo przedstawienie szundu wymagało od niego sporego wysiłku (co potwierdza bibliografia, por. s. 219-230), bowiem musiał dokonać opisu samego przedmiotu badań, a następnie spróbować go uporządkować oraz określić jego cechy genologiczne. Jednocześnie, ponieważ literatura ta jest „zanurzona” w kulturę żydowską, bardzo specyficzną właśnie dla tych obszarów Europy Wschodniej, zadanie było tym bardziej trudne (że wskażę tylko, tytułem przykładu, trzy studia: Witolda Tylocha, *Judaizm*, Warszawa 1987 oraz Romana Brandstaettera, *Krąg biblijny*, Warszawa 1986; Eugenio Zolli, *Prima dell'alba. Autobiografia autorizzata*, Milano 2004 [korzystałem także z tł. niemieckiego, München 2005 oraz polskiego, Kraków 2007]). Szczególnie książki Brandstaettera oraz Zollego uświadamiają jak owo tło jest ważne, a zarazem szalenie kłopotliwe do opisu.

Zwracam także uwagę na antologię *Sztetl, szund, bunt i Palestyna. Antologia twórczości literackiej Żydów w Łodzi (1905-1939)*, red. Krystyna Radziszewska, Dariusz Dekiert, Ewa Wiatr, Wyd. Uniw. Łódzkiego: Łódź 2017, która acz obejmuje okres nieco inny i ogranicza się tylko do jednego miejsca, to jednak może mieć sporą wartość dla Autora. Szczególnie, że autor wstępu, Dariusz Dekiert zwraca uwagę na pewien fakt, który ma spore znaczenie dla zrozumienia tejże literatury; powiada on (ibidem, s. XIII-XIV):

Sztetl, malutkie senne żydowskie miasteczko, jest motywem niezwykle często obecnym w twórczości literackiej Żydów łódzkich i może być interpretowany jako wyraz tęsknoty za utraconym rajem, za dzieciństwem, ciepłem i radością życia, prostego i zbliżonego do natury, lecz pełnego magii i tajemnic. [...] Szund oznacza w jidysz odpadki, tandetę. Terminem tym przyjęło się określać tanią literaturę brukową, schlebającą najprostszym gustom, skierowaną do najniższych warstw społecznych oraz tworzącego się w tamtych czasach żydowskiego półświatka. Często niósł on ze sobą rubaszny dowcip, tanie rymy i nie stronił od tematów politycznych. Z jednej strony był dzieckiem nowoczesności, wywodził się z industrializacji tworzącej duże skupiska ludzkie oraz upowszechnienia się tanich metod druku, w tym prasy, z którą pozostawał w symbiozie. Nie stronił od innych masowych środków przekazu, jak rewia, kabaret, a w późniejszym okresie również kino. Z drugiej strony często pozostawał zanurzony w żydowskiej tradycji, czerpiąc inspiracje z literatury moralizatorskiej. Za pomocą prostych historii starał się wpłynąć na odbiorców i kształtować ich postawy życiowe.

Sądzę, że ta uwaga, acz głównie odnosząca się do nieco innego zbioru tekstów, niesie ze sobą dość wazki przekaz. I acz autor w swym studium i ten wątek uwzględnia, to może warto by go wzbogacić i te kwestie.

Przejdę teraz do opisu i analizy pracy doktorskiej mgr Adama Stepnowskiego. Jak pisze Autor w streszczeniu, s. 2:

Rozprawa składa się z 5 rozdziałów i aneksu. Rozdział 1. zawiera charakterystykę literackiego szundu i zdefiniowanie go za pomocą kryteriów literaturoznawczych. Zostaje on również porównany ze zjawiskami kultury popularnej tworzonymi w innych językach. Rozdział 2. obejmuje charakterystykę szundowego obiegu literackiego: pisarzy, wydawnictw oraz odbiorców. Na przykładzie egodokumentów przedstawiony jest wpływ tej twórczości na praktyki czytelnicze oraz wzbudzanie w czytelnikach aspiracji dotyczących nowoczesnego życia. Rozdział 3. to analiza wybranych opowieści szundowych pod względem ich podejścia do żydowskiej tradycji i zagadnienia nowoczesności. Poruszana jest w nim również kwestia adaptacji treści obcych kulturowo oraz dekonstrukcji tradycyjnej, „sztetlowej” żydowskości. Rozdział 4. koncentruje się na procesie konstruowania w szundzie nowych ideałów kobiecości i oraz zmianach w kwestii modeli związków i rodziny. Rozdział 5. dotyczy zagadnienia żydowskiej i nieżydowskiej przestrzeni w analizowanych

utworach. Powyższa charakterystyka przeprowadzana jest na tle jidyszowej twórczości literackiej należącej obecnie do kanonu, odgrywającej główną rolę w kształtowaniu dyskursu o wymienionych wyżej zagadnieniach w kulturze jidysz. Do pracy dołączony został aneks, zawierający bibliografię opowieści szundowych obejmującą książki z badanego okresu i obszaru.

Konstrukcja ta nie budzi zastrzeżeń, co do swej poprawności metodycznej oraz metodologicznej. Autor dąży do opisu swego przedmiotu badań na szerszym tle komparatystycznym zarówno jeśli chodzi o ewentualne zależności czysto literackie, czy kulturowe. To zadanie jest zrealizowane w rozdziałach pierwszym i piątym. W rozdziale pierwszym na podkreślenie zasługuje, bardzo udana, próba i charakterystyki szundu, i jego zdefiniowania. Autor bardzo dobrze wykorzystuje literaturę przedmiotu i trafnie przeprowadza próbę definicji zjawiska. Także rozdział piąty, który poświęcony jest problemowi przestrzeni (niezwykle ważne są wyodrębnienie sztetu, jako osobnego elementu opisu!, oraz judaizacji przestrzeni) mają wielką wartość, bowiem wskazują na cechy indywidualne tej literatury, zarazem – na fakt, że, w pewnym zakresie, stanowi ona swoisty dokument życia tych miejsc. Może tu warto dodać, przy publikacji, która uważam za bezwzględnie konieczną, kilka uwag związanych ze wcześniej wspomnianą antologią.

Wielką wartością pracy są szczególnie rozdziały od drugiego do czwartego, które przybliżają czytelnikowi tę literaturę, od której oddziela nas bariera językowa. Oraz Aneks (s. 230-348), który podaje pełną bibliografię tychże książek. Na szczególną uwagę i podkreślenie zasługuje fakt, że Autor informuje (s. 262):

W aneksie niniejszej pracy znajduje się bibliografia źródłowa książek szundowych z lat 1860-1914, stworzona na podstawie rekordów zarejestrowanych w katalogu WorldCat obejmujących zbiory bibliotek na całym świecie – nie tylko w formie papierowej, lecz także książki uwiecznione na mikrofilmach oraz w formie zdigitalizowanej. Każda z nich jest oznaczona numerem OCLC z katalogu WorldCat. Oprócz rekordów z elektronicznych katalogów, obejmuje ona także niezdigitalizowany katalog kartkowy z Biblioteki Narodowej w Wilnie.

Cytuję tylko początek informacji, bowiem ta część pracy zasługuje na szczególne wyróżnienie: niewielu badaczy, na ile się orientuję, korzysta z tak cennego źródła, jakim jest, dla tego typu badań, jakie proponuje mgr Adam Stepnowski, korzystanie z tak znakomitego narzędzia jak WorldCat (że o innych źródłach katalogowych nie wspomnę).

Niezwykle cenne są w pracy wszelkie ustalenia o charakterze pomocniczym, jak tabele na ss. 39 [objętość książek], 40 [zmiany tejsze], 60 [liczba tytułów wydanych przez autorów], 62 [jak książki ukazywały się w konkretnych latach], 63-64 [miejsca wydań oraz liczba książek opublikowanych przez konkretnych wydawców] czy ilustracje, jak na ss. 42, 48, czy 49, gdzie mamy opis formalny k.tyt. książki.

Jeśli chodzi o potknięcia, to odnotowałem niewielkie na s. 19, gdzie mowa jest oczywiście o cesarzu Aleksandrze II a nie Aleksandrze I. Sugerowałbym także przemyślenie układu bibliografii, bowiem obecna wydaje mi się miejscami nieco chaotyczna.

Jak zatem widać ocena pracy mgra Adama Stepnowskiego jest prosta: całość wysiłku badawczego, jaki został włożony w przygotowanie dysertacji, można i trzeba ocenić bardzo pozytywnie. Uważam też, że praca ta bezwzględnie zasługuje na wyróżnienie.

Uważam rozprawę Adama Stepnowskiego za spełniającą z naddatkiem wymagania stawiane przez ustawodawcę przed pracami doktorskimi. W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Jakub Z. Lichanski

Warszawa, 2023-10-17